

CHARLES D. SABATOS: Mit ve Tarih Arasında: Orta Avrupa Edebiyat Tarihinde Türk İmgesi

Istanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014. 256 pp. ISBN 978-605-4921-22-5

Since the publication of Said's *Orientalism* (1978), the image of the Oriental Other in Western culture and its role in shaping the self-perception of Europe/the West have attracted a lot of attention from scholars. The Ottomans, who at the height of their power pushed the borders of their empire to the gates of Vienna, belonged (as "the terrible Turk", "God's scourge" or "infidel barbarians") to the fixed inventory of images of the fearful Other in opposition to which the European Self could be constructed and reasserted. Most of the scholarly production devoted to the imagology of the Turks has focused on dominant cultures of Western Europe, in some instances on the "Orientalization" of the Balkans and the reception of the Ottoman heritage there. Tomáš Ratajš *České země ve stínu půlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí* (The Czech Lands in the Shadow of the Crescent: The Image of the Turk in Early Modern Literature, 2012), an analysis of early modern printed material on Turks (*turcica*), and Laura Lisy-Wagner's *Islam, Christianity, and the Making of Czech Identity, 1453–1683* (2013), which examines the construction of Czech identity through discourses about the Turk in roughly the same period, belong to the few detailed studies that extended the focus to Central Europe. Charles Sabatos' *Mit ve Tarih Arasında: Orta Avrupa Edebiyat Tarihinde Türk İmgesi* (Between Myth and History: The Image of the Turks in the History of Central European Literature) is the latest contribution to this discussion. It is more extensive in the chronological coverage (16th to 21st century) and geographical scope (bringing together Czech, Slovak and Hungarian literatures), and it is anchored rather in literary studies than in historiography, which adds new important perspectives to the debate.

The Central European nations present an interesting case as countries being both on the margins of Europe and at the same time belonging, in their self-concept, culturally, politically and geographically to the core of the Old Continent. What binds the Central European nations is, as Maria Todorova observed, rather a certain idea being put forward by Central European intellectuals, which claims that Central Europe had been much more shaped by its ties to the West and its participation in the historical processes of the West than by its links to the (implicitly backward) East (Russia, the Balkans, and/or the Ottomans).

Hitting at this specific position of Central European nations and their multiple identifications, Charles Sabatos sets as his goal to analyze the "dynamic between the historical and mythical aspects of the Ottoman legacy in Central Europe" (16). There is, as the author acknowledges, quite a difference in the "Turkish experience" of these nations, ranging from the historical legacy in Hungary (ruled by the Ottomans for 150 years) to the semi-mythical legacy in Slovakia (only "touched" by the Ottoman expansion) and the mythical legacy in the Czech lands, never directly occupied by the Ottomans. On the other hand, their semi-peripheral position between Western and Eastern Europe endows them with enough commonalities to consider them together; they represent a case in which "relationships with a non-Western and Muslim but hegemonic and imperialist 'Other' played an important role in the shaping of these politically weak yet European-identified cultures" (13).

Without losing a sense of the greater pattern, Sabatos follows meticulously the development in Czech, Slovak and Hungarian lit-

eratures of the “the historical Turk” of the 16th to the 18th centuries, into the “metaphorical Turk” of the 19th century, “the mythical Turk” of the early 20th century and, finally, the “metafictional Turk” of the last four decades. Even in the early phase, one can detect in the image of the Turks a fascinating mixture of real events – like the battle of Szigetvár (1566), the conquest of Nové Zámky (1663), and Ottoman raids into Austrian-ruled territory – and the lived experience of captivity or long sojourns in the Ottoman empire (as in the case of authors like Kelemen Mikes or Václav Vratislav z Mitrovic) with mythical sources and borrowed discourses of Western Orientalist texts. The Turks had been increasingly becoming a part of what Stephen Greenblatt has called “Renaissance self-fashioning”: “the Turks portrayed in historical songs, captivity narratives, and other genres often did not reflect a factual representation of the conflict between these two cultures, but served as a means for ‘self-fashioning’ in which Czechs, Slovaks, and Hungarians could assert Christian, European, and later national identities” (81).

This reservoir of images, accumulated over three centuries, transformed in the 19th century with the growing national aspirations of Central Europeans into a powerful metaphor of the Turk, a ready-made and familiar, almost automatically reproduced substitute symbol of oppression and foreign rule without necessarily referring even distantly to the contemporary, militarily weakened and rapidly modernizing Ottoman state. This was the natural consequence of going back to folk sources and looking for a heroic past to illustrate the small nations’ Davidian struggle against a Goliath and of the effort to strengthen modern national identity in using the Turk as “a metaphorical antithesis of the Enlightenment spirit” (80). In this concept, the Turk served rather as a metaphorical surrogate for the real enemy of national ambitions – Austria, or, in the Slovak case, both Austria and Hungary.

More focus is placed in the book on Czech and Slovak literatures, which the author is an expert on, less on Hungarian literature,

where the author relies mostly on secondary sources and available translations. Whereas the first two chapters consider all three national cultures together to look at early modern representations of the Turks in Central Europe in historical chronicles, folklore, songs and travelogues, the last two chapters concentrate solely on Czech and Slovak literatures. Looking into the works of authors like Jaroslav Hašek, German Prague literati like Franz Werfel or Egon Erwin Kisch and Slovak novelists like Ludovít Janota and Jozef Nižňanský, Sabatos convincingly demonstrates how the Turk turned into a mythical figure, where humor and fear existed side by side, and how the authors used historical reality to produce a mythical concept of an alien enemy who was menacing only figuratively and retrospectively. This mythical Turk was an extension of the 19th century metaphorical Turk. Nevertheless, “in modern Czechoslovakia this concept was ‘drained’ of historic reality and ‘naturalized’ as an element of the struggle for national identity” (131).

The 20th and 21st centuries are represented in the book by post-1968 Czech and Slovak literatures. Using the concept of historiographical metafiction developed by Linda Hutcheon, Sabatos untangles the intertextual use of the images of the Turk and the ironic self-distancing in many novels, often accompanied by self-reflexivity upon the legacy of this image. However, despite this playfulness, the “Turk” still had a political function, too, referring to the “foreign invasion” (like the Soviet occupation), with a particular significance of this topic in Slovak literature as a way of expressing the desire to preserve national identity: “[...] the Turks represented a stable ‘Other’ upon which East Central European writers could explore issues of national identity. In the genre of the historical novel, Ján Balko uses the Turk as a way to glorify the Slovak national past, while Vladimír Neff parodies the idea of heroism in the Czech context, which was cynical about any form of national glory after 1968. A more self-consciously postmodern approach emerges in such Slovak and Hungarian writers as Lajos

Grendel, Pavel Vilikovský, Pavel Hrúz, and Peter Macsovszky” (233–234).

The author has collected an impressive array of textual material dealing with the image of the Turk in Central European literatures. One can only regret that the Polish case was not included into the inquiry, so that all of the Visegrád Group countries, the self-proclaimed “essence” of Central Europe, would be covered. Admittedly, this would exceed the scope of the book, yet bringing Polish literature into the picture would certainly be very productive in considering the Central European real or imagined Turkish legacy. Although Sabatos refers to a number of theoretical concepts (H. White’s metahistory, E. Said’s Orientalism, S. Greenblatt’s self-fashioning, A. Gingrich’s frontier Orien-

talism, R. Barthes’ mythologies or L. Hutcheon’s historical metafiction), he does not try to develop his own theory of Orientalism or alterity but rather adds fresh insights into the research on the historical development of images of non-European Others. The book is a very readable and comprehensive survey about what has been written about the Turks in Czech, Slovak and Hungarian literatures. Despite the richness of material, the text is well organized, balanced and all parts coherently interconnected, an evidence to the fact that the text is a result of years of research. One could only wish that the study would be soon published in English or one of the Central European languages.

PETR KUČERA

Charles University in Prague, Czech Republic

MARIANNA D. BIRNBAUM – MARCELL SEBŐK (eds.): Practices of Coexistence. Constructions of the Other in Early Modern Perspectives
Budapest – New York: Central European University Press, 2017. 240 pp.
ISBN 978-963-386-149-3

This recent edited volume, the product of a graduate course on Renaissance Orientalism jointly taught at Central European University by cultural historians Marianna D. Birnbaum and Marcell Sebők, brings together the scholarship of a number of early-career scholars in the humanities and social sciences whose work investigates contacts across geographic and cultural boundaries during the early modern period. Although the collected essays all retain the original focus of the course and deal with the mechanisms involved in the formation and consolidation of various sets of images of the Other that sparked from increased transnational contacts during the period, one of the objectives of the volume consists in highlighting some of the ways in which the very concept of Renaissance needs to be problematized in this context, as the editors underline in their compelling introduction.

Rather than questioning the notion in terms of historical periodization, the con-

tributions assembled here seek to unsettle entrenched conceptions of the period by offering what the editors call an “off-centered” approach to the Renaissance, one that places a particular emphasis on liminal areas in the broader Central and Eastern European region, and sheds light on their complex political and cultural entanglements with the so-called Orient, much in line with recent developments in the field of early modern studies explicitly referenced in the introduction. This focus on what can be defined, from the perspective of traditional Renaissance studies, as peripheral or marginal spaces collectively allows the contributing authors to highlight, in a variety of ways, the relevance and crucial necessity of an increased attention to what the editors identify as “realms of coexistence”, i.e. spaces in which transnational contacts with the Other(s) were not limited to passive encounters but, on the contrary, took the form of an active engagement, of a set of cultural practices.

In parallel, by refraining from including the term “Orientalism” in the volume’s title, its editors seek to maintain a cautious distance from the scholarship that has attempted to retrospectively project such a notion onto pre-modern periods left for the most part outside of the purview of Edward Said’s seminal study, thereby taking advantage of a certain tension within the Saidian framework, which famously set as Orientalism’s *terminus post quem* the onset of British rule over India and Bonaparte’s invasion of Egypt, yet seemed at the same time to inscribe the cultural processes it described into a much broader *longue durée*. Closer in that regard to Marie-Louise Pratt’s notion of “contact zones”, which it explicitly references, the general theoretical framework that the editors lay out for the volume allows for contributions that emphasize not only Western representations of the Orient, but rather the reciprocity and simultaneity of image-making processes across geographical and cultural divides not necessarily limited to a schematic East-West dichotomy.

An example of this stimulating approach that highlights the ways in which “Othering” can take place even in cases characterized by extreme geographic proximity and strong cultural similarity, Lovro Kunčević’s article on the reciprocal representations that emerged from the extended political and cultural contacts between the Republics of Venice and Ragusa during the early modern period shows how, in the broader context of continuing warfare between Western Christendom and the Ottoman Empire, negative stereotyping affected diplomatic relations between neighboring polities caught into a relation of growing distrust. Although more traditionally focused on non-Muslim perceptions of an Oriental Other, Teodora Artimon’s article on the representations of Ottomans in the principality of Moldavia at the turn of the 16th century is particularly notable in that it sheds light, through a comprehensive analysis of textual, material and visual sources, on a marginal region seldom included in surveys of Renaissance Orientalism.

Of particular interest to scholars of world and comparative literature, two articles deal with the image of the Ottoman Other in early modern literary texts from Western and Central Europe, highlighting the ways in which the literary realm became one of the sites where new understandings of the notion of alterity took shape during the early modern period. Interestingly, both of these articles are focused on non-Ottoman representations of Sultan Suleyman the Magnificent and his court, a recurring motif throughout the volume, as acknowledged by the editors in their introduction. In an article that is perhaps, among the different contributions to the volume, the most directly critical of a diachronic use of Said’s notion of Orientalism, Seda Erkoç’s very apt analysis of two early modern English plays devoted to the execution, in 1553, of Suleyman’s son and heir Sehzade Mustafa explores the impact of political and dynastic developments internal to the Ottoman Empire upon the elaboration of a new set of representations of the Ottoman Other in the Western European imagination. In a similarly effective way, Agnes Drosztmér surveys the representations of Suleyman in Hungarian poetry of the late 16th century, situating these literary forms of “Othering” in the political context of a time marked not only by direction confrontation on the battlefield between Hungarians and Ottomans, but also by a complex set of cultural developments set forth by the gradual transition from Latin to the vernacular and from manuscript to print culture. In that respect, her contribution follows recent developments in Central European literary studies (most notably the work of Charles Sabatos, also reviewed in this issue – *World Literature Studies* 1/2018) that have shed new light on the multilayered presence of Turks in the cultural imagination of the region from the early modern period to the present.

Although none of the contributions in the volume explicitly mention André Gingrich’s concept of “frontier Orientalism”, they collectively constitute a timely addition to the existing body of scholarship – of which Gin-

grich's approach is an important part – that has sought to problematize entrenched categories in the study of transnational political and cultural contacts between East and West, and to propose new models to better under-

stand the complex processes of image-making that sparked from political coexistence in the early modern period.

ETIENNE CHARRIÈRE
Bilkent University, Turkey

ROSIE WARREN (ed.): The Debate on Postcolonial Theory and the Specter of Capital

London – New York: Verso Books, 2016. 304 pp. ISBN 978-1-7847-8695-3

Upon its debut, Vivek Chibber's *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* (2013) (hence *PTSC*) stirred considerable debate among scholars across disciplinary lines of both postcolonial- and Subaltern-affiliated schools of thought. Claiming to have dismantled the fundamental epistemic, ontological and conceptual foundations of Subaltern Studies, Chibber's estimation of the aforementioned scholarship was adamantly hailed and ostensibly criticized alike. Three years later, the collection of responses currently under review had hoped to showcase a meaningful and comprehensive defense of the field by scholars of the Indian Subaltern School – including Partha Chatterjee who had, in *PTSC*, alongside Ranajit Guha and Dipesh Chakrabarty, been brandished by Chibber as *the* bannerman of postcolonial synecdoche.

At this point, anyone who is even vaguely familiar with the range of postcolonial scholarship is likely to raise an eyebrow. Sure enough, indictments of the title of *PTSC* being deceptive have, accordingly, been leveled against Chibber (who had, prior to *PTSC*, been an outsider to the field himself) – as George Steinmetz aptly comments in the chapter “On the Articulation of Marxist and Non-Marxist Theory in Colonial Historiography”: “A more accurate title for this book would be something like *The Subaltern School of History and the Specter of Capital*” (140). Contrary to what one might anticipate from a critique of a school deploying a mostly post-structuralist framework, Chibber's target was not the postmod-

ern perspective so strongly associated with recent Subaltern thought. Instead, he sought to show that the postcolonial project had been doomed from its very inception – that is, at the dawn of the institutionalization of multiculturalism and postcolonial studies in Western academia. By conflating the institutionalization of postcolonial thought with its inception, Chibber had completely omitted key postcolonial theorists such as Franz Fanon, Chinua Achebe, Aimé Cesaire or Valentin-Yves Mudimbe. Nonetheless, objections to some tenets of thought shared by postcolonial theory and Subaltern studies as raised by Chibber have managed to contextualize and touch upon current debates in postcolonial historiography, Marxist theory, sociology of history, cultural studies and even, if somewhat more vaguely, comparative literature and postcolonial literary theory.

It is outside of the scope of a mere review to unlace the intricacies of the arguments advanced on either side of the exchange. Hopefully, prospective readers will be tempted to go and estimate for themselves the possible implications of the volume under review for literary theory and literary criticism after the postcolonial turn as presented in this at times poignant and very relevant *Debate*.

Broadly speaking, the respondents can be divided into three groups: the dissenters, those conceding with reservations and (to a lesser extent) those in complete alignment. Following the introduction and then an interview with Vivek Chibber himself, the book's

structure yields itself into three sections: “Debates”, “Review Symposiums” and “Commentaries”. The first and most substantial one contains three essays written in response to *PTSC* by Partha Chatterjee, Gayatri Spivak and literary theorist Bruce Robbins – including a retort by Vivek Chibber to each. The somewhat more fragmented “Review Symposium” contains six essays on *PTSC* and one conclusive response by Chibber himself. In spite of the remarkable efforts of the editor, the objections to Chibber’s critique do tend to repeat themselves somewhat. The third section is a tripartite of closing commentaries by literary comparatist Timothy Brennan, political scientist Stein Sundtøl Eriksen and historian Viren Murthy. Contrary to *PTSC*, which arguably did not live up to its promises (or at least not fully), the *Debate* offers a marked diversity of enriching and incisive perspectives.

Questioning the received orthodoxies of Marxism in Subaltern historiography, Chibber had suggested that “the biggest problem with postcolonial theory is that it seeks to undermine the very areas of Marxist theory that ought to be retained” (99). For instance, in the chapter “Back to Basics? The Recurrence of the Same in Vivek Chibber’s *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*”, historian of East Asia Bruce Cumings comments on Chibber’s critique of Gramsci’s use of the concept of cultural hegemony in reference to Ranajit Guha’s *Dominance Without Hegemony* (1997). Cumings concedes that indeed, Guha’s understanding of Gramscian hegemony as something we consent to is to have misread *Prison Notebooks* (1929–1935) – a truly “formidable kind of power” is when we comply without having to be “told, let alone coerced” (133). Antonio Gramsci had, of course, coined the very term *subaltern* and had distinguished it as a class distinct from the proletariat. The premises of this distinction and what follows is consequently taken up by Spivak, Chatterjee and others. To touch on but a handful of other collisions, noteworthy is also Spivak’s assessment of Chibber’s accusation of the concept of subaltern con-

sciousness “essentializing the Other”, Chatterjee’s response to his own alleged misunderstanding of the historical contingencies of European and Indian history (especially the role of the bourgeoisie, capital and modernity therein) or critical evaluations of the empirical premises of Guha’s concepts of History 1 and History 2 – the volume presents a vexing historiographical debate.

Think what one may of *PTSC*, it has been remarkable insofar as to have provided “the most sustained critique as yet of the [Subaltern] school of historiography” and by extension, also a handful of the basic premises of postcolonial thinking (204). Given *PTSC*’s sophisticated line of interrogation, it is unfortunate that, by inadvertently oversimplifying the postcolonial theoretical framework and focusing solely on the Subaltern historiography, Chibber’s critique misses the target he had set for himself. This *Debate* also gives the reader a glimpse of the complexity and difficulty of scholarly exchange. More often than not, interlocutors evince a snarky, cantankerous tone. This sometimes reduces what ought to have been a carefully crafted and complex engagement with the material under discussion to a mere exchange of the authors’ own ideological positioning.

The *Debate* does not deal with the genesis of postcolonial or Subaltern perspectives in comparative literature, philology, English literature or literary theory at length nor at times even explicitly. It will, however, without a doubt enrich and deepen one’s understanding of the current stakes of postcolonial scholarship and familiarize the reader in greater depth with the historical legacy, intellectual premises and contemporary currency of some of the key tenets of Subaltern and hence partially also postcolonial thought.

KRISTÍNA KÁLLAY

Institute of World Literature SAS, Slovak Republic

In the early 2000s, two major researchers commented on the Hungarian avant-garde. According to a study by András Kappanyos, “Avantgárd és kanonizáció” (The avant-garde and canonization) published in BUKSZ in 2002, “in avant-garde texts there is no consensual, quasi-objective evaluation system as in ‘conventional’ texts. It is not so easy to say what is ‘good’. And that is why it is pending; therefore the canonization of the Hungarian avant-garde has not yet been completed”; Pál Derék’s status report from his study “A történeti magyar avantgárd irodalom (1915–1930) és az ún. magyar neoavantgárd irodalom (1960–1975) kutatásának újabb fejleményei” (New developments in the research of historical Hungarian avant-garde literature /1915–1930/ and so-called Hungarian Neo-Avant-garde Literature /1960–1975/) published in the 6th issue of Lk.k-t. in 2001 states: “Research into neo-avant-garde literature has not even got as far as that of the avant-gardés. There is even greater theoretical uncertainty here than in the case of historical Hungarian avant-garde literature.”

Indeed, research of the avant-garde in Hungarian literary history was not an obvious endeavour for a long time. Not taking the avant-garde seriously, domestic philology studied Hungarian classical modernity or late modernity, which was parallel to the avant-garde, showing it to be eludible. On the other hand, it did not realize that literature had been in an intermediate expansion since avant-garde (identifying literature merely as text). Moreover, it features a diversity of side-by-side tendencies and approaches; that is to say, even within a paradigm the -isms are not always reducible to a common denominator. Consequently, research into the avant-garde was the private affair of some interpretive communities small in number. Attention was limited to Lajos Kassák’s oeuvre; other artists hardly

featured on the horizon of interest. A systematic exploration of the relevant material has only recently begun.

Among the isolated research, we must first point to Pál Derék’s activity. In addition to several monographs dealing with the historical avant-garde (e. g. *A vasbetontorony költői*, 1992 – Poets of the Ferroconcrete Tower), he compiled a publication called *A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve* (A Reader of Hungarian Avant-garde Literature /1915–1930/) published in 1998, which is indispensable for research and education. The collection, endowed with commentaries, is of great merit in giving an insight into the complexity and multicentre tradition of the Hungarian avant-garde. At the same time and afterwards, the Kassák reading also called forth significant publications (e. g. *Újraolvasó – Tanulmányok Kassák Lajosról*, 2000; *A Kassák-kód*, 2008 – Re-reading: Studies on Lajos Kassák; The Kassák Code), among which we should mention here a book by Emőke G. Komoróczy, *A szellemi nevelés fórumai* (The Forums of Intellectual Education) published in 2005, which gives insight into the sociocultural concept of education of the Kassák circle, using a significant amount of historical and comprehensive art material.

The dynamization of the research into the avant-garde can be dated to the turn of the millennium, and its starting point lies in the increased theoretical interest in media-centred arts. To this day, one of its most important forums is the “Aktuális avantgárd” (Actual Avant-garde) series, which was launched in 2002 with the identically titled book by András Bohár that deals with the activity of the periodical *Magyar Műhely* published in Paris. Over the past few years, 12 volumes have been published in the series, including Emőke G. Komoróczy’s 2015 monograph, „Ezer

arccal, ezer alakban”: *Formák és távlatok Petőcz András költészetében* (With a Thousand Faces, In a Thousand Shapes: Forms and Perspectives in András Petőcz’s Poetry), which analyses the experimental artworks of the contemporary artist in the neo-avant-garde context. Here we have to point out that the aforementioned series well illustrates that contemporary intermedia art creates a favourable environment for the reception of the avant-garde, since it makes clear that besides perceiving the complex interlock of image and word, attention can also be increasingly focused on the model-type relation between text and performance.

Avantgárd kontinuitás a XX. században (Avant-garde Continuity in the 20th Century), the comprehensive and monumental book by Emőke G. Komoróczy dealing with the Magyar Műhely circle in Paris, came to this context in 2016. The concept is primarily distinguished from András Bohár’s above-mentioned enterprise that deals with a similar subject by operating a more powerful selection; that is, it does not discuss all the authors of the periodical indiscriminately. However, those discussed are subject to a more thorough analysis; it also designates centrepiece points within the life-work that is determined by the use of the medium. This shift shows that in the last two decades the theoretical, historical and interpretative space of speaking about the avant-garde, actual avant-garde and continuity of the avant-garde have been differentiated. Let us briefly look at the main aspects of the five chapters of the monograph.

The first chapter of the book deals with the historical role of Magyar Műhely in Paris and its function as a forum for Hungarian experimental literature from the foundation of the magazine (1962) throughout the mid-90s. It also delineates the profile of the magazine in detail, explaining the structural effects influencing the concept, and further demonstrates how Magyar Műhely became the basis of a domestic new avant-garde by taking up variants of visual poetry, thus preserving the continuity of the avant-garde.

In accordance with this, the second chapter is about the oeuvre of the editorial triad of the periodical, proving that Alpár Bujdosó, Pál Nagy and Tibor Papp contributed to this continuity not only as editors but also as innovative artists. In the case of Tibor Papp, it is becoming more and more obvious that, from the point of view of the processes in question and beyond, we are dealing with one of the most important oeuvres of the second half of the 20th century.

The third part of the monograph provides an overview of the variants of domestic new avant-garde poetry belonging to the circle of attraction of Magyar Műhely. Selection dominates here the most; the chosen artistic models, however, can be considered as truly representative. Besides the experimental poetry of András Petőcz, sound creations of Endre Székárosi, visual works of Mária Hegedűs and underground-inspired pieces of Ákos Székely, the chapter discusses the ironic-absurd mode of speech of Imre Péntek, and the texts and performances mobilizing sacred elements of Péter Mikola Németh. Although the aforementioned oeuvres stand on different levels of avant-garde canonization, their joint discussion amply illustrates the structure and inspirational openness of Magyar Műhely, taking in a wide variety of art forms.

The fourth chapter is devoted to the Central European basis of the periodical. The conceptual art of Bálint Szombathy, the poetry of Katalin Ladik and Emőke Lipcsey, and respectively the multimedia activity of József R. Juhász is discussed here in detail. Regarding Bálint Szombathy and József R. Juhász, there have already been published monographs in the “Aktuális avantgárd” series; Emőke G. Komoróczy’s analyses are also convincing in their context, enriching approaches with new aspects. In the case of Szombathy and Juhász R., the author perfectly highlights the fact that the complexity in their works is not to be comprehended as a sort of automatic clustering, but it originates in the dimensions of media differences and overlapping media.

Both artists – partly due to the Transart Communication festivals – are well-known figures in the international art network.

The fifth chapter deals with the E/x/kszpanzió-festivals, and then, linked to these, reveals two significant oeuvres: Erzsébet Kelemen's visual works and András Bohár's experimental initiatives are analysed; while referring to Bohár's inevitable theoretical activity – with a nice gesture – it simultane-

ously returns to the theoretical questions of the approach to the avant-garde. From this point of view, Emőke G. Komoróczy's monograph is a competent expression as well as a fair and exemplary manifestation of the scholarly discourse on the continuity of the avant-garde in comparison to previous studies.

PÉTER H. NAGY

J. Selye University, Slovak Republic

RADOSLAV PASSIA – GABRIELA MAGOVÁ (eds.): Deväť životov. Rozhovory o preklade a literárnom živote

Bratlava: Kalligram, 2015. 280 s. ISBN 978-80-8101-918-0

Býva zvykom, že recenzie sa píšu na nové, resp. najnovšie knihy, zatiaľ čo tie staré, ktoré sa nestihli recenzovať, ostávajú na území tabu. Nie je to ideálna prax, hoci iste má mnohé výhody i prednosti – upozorňuje na bezprostredné a nové trendy, presadzujúce sa myšlienky, a novoobjavených autorov i autorky, čo môže byť veľmi užitočné. Ak sa aj potom zistí, že nestáli za pozornosť, nikto ich recenziu už neodbúra, ostáva ako ohlas natrvalo v kontexte. Je to prístup, ktorý zdôrazňuje predovšetkým novosť. Nie je to ani aktuálnosť, ani alterita, ani prínosnosť, len novosť. A tento prístup sa rozvíja v európskej, ale aj angloamerickej literárnej kritike najmenej jedno storočie.

Sú však knihy, pri ktorých sa treba tomuto postupu vyhnúť. I za cenu, že sa recenzie znásobia alebo sa budú týkať vecí, ktoré už všetci poznajú. Medzi podobné knihy patrí zborník *Deväť životov. Rozhovory o preklade a literárnom živote*, ktorý obsahuje rozhovory s prekladateľmi a prekladateľkami o ich prekladoch a prekladaní. Tieto rozhovory už boli uverejnené v časopise *Romboid* a pre potreby knižného vydania boli rozšírené, faktograficky spresnené a miestami štylisticky upravené, resp. autorizované. Z deviatich rozhovorov po štyroch urobili Gabriela Magová a Radoslav Passia, jeden Jozef Kot. Týmto spôsobom sa nám v knižke ukázalo deväť osobností slo-

venskej kultúry, deväť prekladateľov a znalcov cudzích literatúr, čiže deväť hlasov, ktoré zaznievali v slovenskom kultúrnom, vzdelaneckom, ale i politickom prostredí od 70. rokov prakticky do súčasnosti. Tých deväť osobností predstavuje Michaela Jurovská, Ján Vilikovský, Karol Wlachovský, Jozef Kot, Jarmila Samcová, Viera Hegerová, Ladislav Šimon, Juraj Andričik a Emil Charous, prekladateľ slovenskej literatúry do češtiny. Možno sme mohli ušetriť pár riadkov a neuvádzať všetky mená, ale tento zoznam, v každom prípade neúplný vzhľadom na realitu, už samotný načrtáva obrovský a vnútorne štruktúrovaný priestor venovaný inonárodným literatúram na Slovensku. Jednotlivé prekladateľky a prekladatelia pôsobia v oblasti romanistiky, germanistiky, anglistiky, rusistiky, ale aj hungaristiky, no spomínajú sa i ďalšie cudzie literatúry. To všetko je znásobené osobnostne, individuálnou pečatou každého z nich, inštitucionálne, pretože zastupujú rôzne inštitúcie, a geograficky, lebo ich činnosť sa rozprestiera prakticky po celom Slovensku. Ak k tomu pridáme časovú súradnicu, t. j. ak si uvedomíme, že viacerí z predstavených prekladateľiek a prekladateľov sa narodili ešte pred druhou svetovou vojnou a vo svojich vyjadreniach opisujú svet na Slovensku aj v 50. rokoch, tak máme pred sebou celú druhú polovicu 20. storočia a pol storočia diania v slovenskej kultúre.

To však ešte stále nie je všetko. Táto kniha v prvom rade vytvára obraz o mnohorakosti slovenského kultúrneho života. Je to prirodzené, človek s prekladateľskou profesiou musí zasahovať do všetkého, je ako dievča pre všetko: vyučovanie na stredných i na vysokých školách, organizácia kultúrneho života, finančné otázky prekladateľstva a vydavateľstiev, redaktorstvo, editorstvo, občas politické lavírovanie, a napokon, ak vyjde čas, aj prekladanie. Všimnime si, že ani jedna zo spomenutých osobností nebola jednostranná. Nielenže všetky pracovali s rôznymi jazykmi, ale absolvovali kariéry, v ktorých nechýbali ani verejné funkcie – minister, veľvyslanec, kultúrny radca, atašé, riaditelia kultúrnych inštitúcií, spolkov a zväzov. V knihe sa tak dozvieme históriu kultúrneho, sociálneho a politického diania, veľkého i drobného, celých desaťročí za sebou. A keďže rozhovory predstavujú toto dianie z rôznych hľadísk, máme pred sebou deväť zrkadiel rovnakého času, reflektujúcich nielen odlišné životné osudy, kariéry a záujmy, ale aj sociálne podmienky rodiny, Slovenska, regiónu, politické rozhodnutia a ich dôsledky a pod. Je to mimoriadne členitý obraz doby za socializmu i po ňom. R. Passia v úvode i M. Kusá na obálke avizujú, že ide o *oral history*, čiže vyrozprávané dejiny, tu konkrétne najmä socializmu (ale aj po ňom). Je to však ešte zložitejšie. Nejde len o výpoveď istého človeka. Tým, že sa v knihe stretli ľudia profesionálne blízki a súčasne odlišní osobnostne i záujmami, vzniká fascinujúci obraz prelínajúcich sa príbehov a mnohorakosti života. Vcelku to pôsobí ako pestrofarebná skladačka, na ktorej sa zhruba črtajú obrysy dejín celého Slovenska. Táto veľká mapa má rozmery od Bratislavy cez Banskú Bystricu, Prešov, Bežovce až po Budapešť. K. Wlachovský do nej pridal časový a geografický rozmer slovenskej kultúry v Uhorsku, bilingválnosť viacerých slovenských a maďarských spisovateľov, zatiaľ čo J. Andričík obohatil mapu o východné Slovensko a Podkarpatskú Rus. Nie je to však iba rekonštrukcia doby a vlastných osudov, ale takmer znovuutváranie vlastného obrazu. Jej objektívnosť nemusí byť úplná, napokon

ani nie je možná, v každom prípade však pri čítaní cítime hĺbkovú zážitkovosť, ktorá pôsobí veľmi emotívne a podmaňuje si nás. Tým, že je kniha emocionálne nabitá, dá sa čítať ako text umeleckej literatúry, ale súčasne aj ako politické dejiny alebo dejiny civilizácie, pretože z nej vystupujú prvky a črty, ktoré jasne charakterizujú dané obdobie. Vzniká tak obraz slovenského vzdelávania, škôl, kultúrnych a politických praktík, ktoré sú väčšinou známe, ale tu pôsobia silnejšie, pretože sú zosobnené postavami, čo poznáme. Pôsobí to tak podmanivo, že odrazu akoby sme prežívali vlastný život, stretávali sa so svojimi známymi a kamarátmi tak, ako sa stretávajú postavy knihy (lebo to sú postavy) medzi sebou.

To je však len jedna stránka výpovedí. Druhou je zistenie, ako hladko politické vetry menili stav slovenskej spoločnosti, podoby a náplň jej inštitúcií, rušili, zakladali a reorientovali ich akoby bez odporu. Opytované osobnosti sa síce venujú aj problematike cenzúry a opisujú kontrolné mechanizmy navrhovania diel na preklad, schvaľovanie návrhov v rôznych komisiách až po príkazy, ktoré mali moc vyhodiť nielen vybraný text či výraz, ale skartovať celé vydanie knihy, no v ich výpovediach sa stráca osobná tragika, o ktorej vieme. Akoby čas (či žáner?) zahladil ostré hrany a pálčivé stránky osudov niektorých ľudí. Je tu však prítomný aj tento aspekt, spory a konformita, ničenie úsilia ľudí a mrhanie prostriedkami často na popud náhodných a malicherných poznámok ľudí, o ktorých si orgány komunistickej strany mysleli, že sú dôležití. Vylučovanie prekladateľov spomínajú viaceré respondentky a respondenti: Hegerová uvádza ich delenie na evidovaných a registrovaných aj náhradné riešenia vo forme figurantov, zatiaľ čo Viličkovský pripomína prijímanie prekladateľov odznovu, po roku 1968, politické previerky zneužitú na odstránenie niektorých osôb, nasledovné skúšky z jazyka, ktoré u veľkých prekladateľov pôsobili až absurdne. Ale zmieňuje sa aj o istom druhu odmeňovania (Budmerice, Stará Lesná), prípadne o veľmi užitočných štipendiách a finančnej výpomoci od LITA a pod.

Možno si položiť otázku, kto bude týmto rozprávaniam rozumieť. Je to už štandardná otázka a štandardná odpoveď na ňu znie: nikto. Vyjadrenia prekladateľiek a prekladateľov, postáv jednotlivých portrétov zborníka, sú pritom pomerne explicitné, vo viacerých prípadoch sa prekrývajú alebo opakujú. Pravdepodobne sú však explicitné len pre toho, kto pozná dobový kontext, pre iných nie. Popri všetkom, čo sa už o období socializmu napísalo, sa stále žiada hlbšia, a najmä konkrétnejšia diskusia o mechanizmoch a podobách uplatňovania moci po roku 1948 a 1968. Táto knižka rozhovorov typu *oral history* akoby nás upozorňovala, že aj v historických prácach by nebolo zle vrátiť sa k metóde dejín malého človeka, tzv. malej histórii, a rozobrať dianie z perspektívy každodenného života, vrátane rozhodovania o štúdiu, účasti v Socialistickom zväze mládeže či učiteľských rozhodnutí, čo povedať žiakom po Stalinovom úmrtí, ako aj politických vtipov a skrývaných alebo neskrývaných názorov na politikov. Táto cesta by mohla viesť k lepšiemu poznaniu doby a k plnšiemu odkazu do budúcnosti, keď už obdobie, ktoré títo ľudia prežili, úplne zanikne medzi ostatnými.

Deväť životov je kniha otvorených vhľadov do rôznych kútov doby. Týka sa síce prekladu, ale preklad je aj politický akt. Na viacerých miestach knihy sa naráža na problém, prečo sa budúci prekladatelia rozhodli ísť študovať cudzie jazyky v 50. rokoch, keď nebolo možné ani cestovať do cudziny. Je to vcelku jasné – už vtedy, a najmä vtedy prinášal pojem cudzie jazyky a cudzie literatúry závan odlišnosti. Inštinktívne cítili, že to je iný obzor, okno, ktorým vidieť rozdielnosť a ktorým prichádzajú poznanie a neznáme vnemy. Politikum bolo imanentnou súčasťou diania, takže ľudia žili ideologicky motivovaný život, aj ak sa priamo politicky neangažovali. Ich rozhodnutia boli motivované i politicky, pretože ich donútili žiť v modeli života, ktorý bol postavený ideologicky. Situácia v spoločnosti určovala aj možnosti reakcie, ľudia mohli reagovať len potiaľ, pokiaľ si to dokázali predstaviť. Síce každý bol svojim

dielom za tento stav zodpovedný, ale o spôsobe reakcie na niečo, čo si človek nedokázal ani predstaviť, nevedeli rozhodnúť. V každom modeli, aj silne ideologicky determinovanom, sa však dajú zaujímať rôzne stanoviská a hľadať iné cesty. Štúdium cudzích jazykov a literatúry rozhodne tou cestou vnútornej deliberácie bolo.

Občas sa môže zdať, že písania o preklade je priveľa, ale nie je to tak. Recenzovaná zbierka rozhovorov dokazuje, že ho stále nie je dosť na to, aby sa zachytil reálny život a reálne pôsobenie prekladu v spoločnosti, kultúre, civilizácii, politike a v menšom aj v živote čitateľa, prekladateľa a odborných inštitúcií. Okrem toho v podhubí slovenského prekladania naďalej pretrvávajú otázky, ktoré boli položené už pri zrode myslenia o preklade na Slovensku. Sú to otázky týkajúce sa potreby teórie prekladu pre praktické prekladanie či týkajúce sa kvality prekladu: preklad dobrý alebo zlý, preklad verný alebo falošný. Postupom času si ich prekladateľská obec ozrejmuje a svedčí o tom aj tento zborník všeobecne zdieľaným názorom, že cieľom teórie prekladu nie je učiť prekladať, ale reflektovať význam prekladu, jeho funkcie a rôzne formy v kultúre národa. To sa týka aj dejín prekladu pri hodnotení, čo ešte do fondu slovenskej literatúry patrí a čo už nie, lebo je to „cudzie“, alebo ktorý jazyk možno považovať za súčasť dejín slovenského jazyka a ktorý nie (latinčina, čeština, maďarčina). Teória prekladu sa môže zamýšľať aj nad funkciou vydavateľstiev, pretože tie preklad profilujú a širia. Patrí sem napríklad konkurencia medzi vydavateľstvami Slovenský spisovateľ a Tatran, ich jazykové úzy a presadzovanie vybraných výrazov nielen z lingvistických, ale aj ideologických alebo nacionalistických dôvodov.

Časopis *Revue svetovej literatúry* a rozhovor s dlhoročnou šéfredaktorkou J. Samcovou ďalej otvoril významnú úlohu inštitúcie časopisov. Samcová pútavo priblížila atmosféru života v redakcii, vykreslila ho ako obrovský kolotoč, ktorý svojim spôsobom fungoval tajne, navzdory všetkým, čo nechceli pomôcť, úchytkom, niečo tu, niečo

tam, za pomoci všetkých okolo, takmer pokútne. Aj táto skúsenosť ukázala, že hoci časopisy bojujú o prežitie, v minulosti či dnes, stále majú dôležité poslanie. Širia cudzie literatúry do menších prostredí, medzi študentov a študentky, a mnohých inšpiratívne vtahujú do činnosti. To je však len sociálna funkcia. Časopis je významný najmä preto, lebo časopisecký preklad je možno ešte dôležitejší ako knižný, otvára cesty, môže si dovoliť oveľa viac novosti, občas aj škandál, zatiaľ čo knižný preklad musí priniesť niečo osvedčené. Ide teda o jednu z najdôležitejších inštitúcií v preklade. Iniciuje preklady, vychováva mladé čitateľské a prekladateľské generácie, dáva možnosť získať skúsenosti a uplatniť sa proti oficiálnym trendom v každom čase, prináša informácie o rôznorodosti a odlišnosti, a uplatňuje sa dnes i zajtra, či sa jeho čas bude volať socializmus, alebo stratégia najvyššieho zisku, alebo elektronické informačné siete.

Ak sa teraz vrátíme k otázke vzťahu teórie prekladu a prekladania, musíme skonštatovať, že takmer všetci prekladatelia (Vilikovský, Wlachovský, Šimon, Andričik a ďalší) sa vo svojich rozhovoroch vyjadrili podobne: spor medzi teóriou a praxou prekladania je falošný. Cieľom prekladovej teórie je skúmať, ako preklad pracuje a čo je alebo má byť prekladová kritika. Vyučovanie prekladu na univerzitách tiež vždy existovalo. Občas malo slávnu históriu, inokedy nebolo ani najmenej explicitné, ale vyplývalo z použitých príkladov. Ako vieme, aj vyučovanie morfológie cudzieho jazyka vlastne spočíva v porovnávaní a uvádzaní príkladov. V podstate každý prekladateľ má svoju teóriu prekladu. Plynie zo skúsenosti, ale aj z cieľov prekladu – napríklad doplniť v národnej literatúre chýbajúce postupy, metrá či žánre. Premýšľanie o vlastnom preklade, ktoré zdôrazňuje Vilikovský, nachádzame v tvorbe každého z prezentovaných prekladateľov a prekladateľiek. Aj keď zväčša svoju teóriu neformulujú, držia sa jej, riadia sa ňou. Zaujímavým momentom je aj Vilikovského rozpomínanie sa na

jar roku 1968, keď sa v Bratislave uskutočnilo zasadanie prípravného výboru medzinárodnej prekladateľskej organizácie FIT (Fédération internationale des traducteurs), ktoré malo pripraviť svetový kongres FIT v Prahe roku 1969. Samozrejme, že kongres sa neuskutočnil, ale kontakty medzi slovenskou a svetovou teóriou prekladu ostali. Aj to je vysvetlenie, prečo sa A. Popovič začlenil medzi významné osobnosti svetovej translológie.

V knihe ako celku sa prelínajú rôzne filológie. Jednotlivé prekladateľské osobnosti píšú o tej svojej a poukazujú na isté míľniky či rozhodovanie i vlastné okolnosti, publikácia je preto veľmi rôznorodá, súčasne ju však charakterizuje celistvosť nazerania. Niektoré odborné pohľady nám môžu byť vzdialenejšie, iné bližšie ako napríklad v mojom prípade dejiny romanistiky v podaní M. Jurovskej. Napokon, prekladanie diel z rôznych literatúr malo množstvo spoločných črt, medzi ktorými bolo povedomie o spoločenskej situácii a spoločnej situácii všetkých slovenských prekladateľiek a prekladateľov. To sa týka aj univerzitného vyučovania a obrazu jazykových disciplín v spoločnosti. Výsledný obraz však prekvapuje výrazným splynutím aspektov umenia, vzdelanosti, sociálnej situácie, spoločnosti a politiky i ceny, ktorú bolo treba priniesť za možnosť prekladať. A skončiť možno vskutku mnohovýznamovo, tak, ako to urobil J. Andričik, keď spomenul výrok Josého Saramaga: „Národnú literatúru tvoria spisovatelia, ale svetovú literatúru tvoria prekladatelia.“

LIBUŠA VAJDOVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, Slovenská republika

Autorky vo svojej monografii, venovanej mystickej skúsenosti a skúmanej optikou literárnej vedy, zachytávajú istý aktuálny trend duchovného pulzovania: na jednej strane vnímame silný prúd sekularizácie, ktorý je neprehliadnuteľný a predovšetkým v (historicky) kresťanskej Európe vyvoláva mnohé otázky; na strane druhej zvýšený záujem, ba priam *renesancia duchovnosti* (7), ako ju dnes evidujeme, naznačuje, že súčasný človek je už nasýtený, či skôr presýtený všetkým, čo si len priateľ, a zisťuje, že je prázdny, pomimuteľný a bez perspektívy. Tento stav je impulzom, že sa vydáva na cestu hľadania vyššej formy naplnenia.

Autorky sa, pochopiteľne, vyhýbajú hodnoteniu rôznorodých duchovných prúdov mystickej skúsenosti a približujú ju ako fenomén, čo človeka presahuje a vyskytuje sa vo forme, ktorá jednotlivé duchovné prejavy vo svojej neuchopiteľnosti vlastne spája. Takýto prístup môžeme chápať aj ako implicitné obrusovanie hrán medzi jednotlivými náboženskými prúdmi, resp. konfesiami. Sústreďujú sa na tzv. *malé metafory* (18), ktoré v literárnosémantickom ponímaní nekladú ako opozitum k tzv. *veľkým metaforám*, ale primárne ich využívajú na vyjadrenie privátnej až intímnej skúsenosti s Bohom. Interpretáciu postavili na obrazoch obsiahnutých v autorských poetikách Františka z Assisi (1181/2 – 1226), Jacoponeho da Todi (1230/1236 – 1306), Kataríny Sienskej (1347 – 1380), Juliany z Norwiche (cca 1342 – 1416), Terézie od Ježiša (1515 – 1582) a Jána z Kríža (1542 – 1591). Na prvý pohľad ide o texty širokej proveniencie, čo do pôvodu a časového rozptylu (kultúrno-historický kontext) i žánrového zaraďovania. Do logického celku ich však spájajú autobiografické črty, na základe ktorých autorky prenikajú k inšpiratívnym momentom duchovno-tvorivého napätia mystičiek a mystikov.

Pohľad na mystický zážitok ako na „znak-puto medzi mystikou a poéziou, resp. medzi mystikom a básnikom“ (22) je rozširujúcim prvkom vo vnímaní mystiky ako takej. Neobmedzuje sa len na oblasť teológie či spirituality, ale „čistým okom“ pozoruje širšie kontúry tohto fenoménu. Avšak Hatzfeldovo konštatovanie, že „jeden [mystik] i druhý [básnik] po slepiacky hľadajú to, čo nemôžu urobiť sami zo seba“ (23), dáva tejto myšlienke vyšší význam: naznačuje jednotu prirodzenosti a transcendentna, sveta zmyslami vnímateľného a duchovného, ľudského a božského. Zmienení jednotiaci a súčasne komplementárny pohľad vytvára novátorskú – vo vzťahu k dnes prevažujúcemu bipolárnemu pohľadu na svet – jednotu reality, v ktorej žijeme. Vzácné je korektné vyjadrovanie sa autoriek o mysticizme bez čo i len náznaku, že by do tohto fenoménu implementovali módné trendy, či dokonca ho posúvali do významov, čo sú mu celkom cudzie. Tak sa im podarilo predstaviť mystické osobnosti bez tendenčného okliešťovania ich duchovného prežívania a zároveň poukázať na jeho dosah, ktorý presahuje obvyklé, tzn. verbalizovateľné spirituálne zážitky.

Zasadenie mystickej literatúry a v nej opísaných zážitkov do širšieho kontextu, o ktoré sa autorky monografie pokúsili, prináša aj ďalšie prekvapujúce výsledky. Mystický zážitok ako nenaplánovateľný „komunikačný kanál“ spájajúci Boha s človekom sa tu vníma ako niečo, čo vyžaduje takmer božskú svätosť človeka obdareného takouto výnimočnou skúsenosťou – akoby bol vytrhnutý zo svojej pozemskej reality a už sa nemohol do nej vrátiť (doslova, akoby bol na čas zbavený svojho človečenstva). Mystické zážitky však vytvárajú predpoklad na taký druh vnútornej slobody, ktorá umožňuje byť aj vo vzťahu k Bohu samými sebou a rozvinúť svoje autentické jadro (pozri David Peroutka, Vnitřní sloboda podle Terezie z Avily, in *Duchovná*

cesta a jej podoby v literatúre, ed. Magda Kučerková, 2015, 253 – 260). Ešte ďalej ide mystická skúsenosť Juliany z Norwichu, jadro jej spirituality tvorí „nežný a láskavý obraz Boha, ktorý je pre ňu otcom, bratom, priateľom a celkom osobito aj matkou“ (24). Na vrchole tohto uvažovania stojí láska znázornená obrazom „výmeny srdc“ (Katarína Sienská), ktorý je vlastne odpoveďou na dychtivé hľadanie človeka všetkých čias – milovať a byť milovaný láskou „čistou, zbavenou strachu a zištnosti (25).

Spoločnou interpretačnou platformou skúmania diel kresťanských mystičiek a mystikov sa pre autorky stal pojem *vnútorný obraz*. Imaginatívne mystické videnia sú predmetom skúmania rôznych disciplín. No keďže sú vo svojej podstate zakaždým „iného druhu“ (29), nemožno ich definovať jednoducho a úplne. A tak sa *imagen* ako pojem Františka Mika, *obrazové videnie* Reginalda Dacika, *fantazijné vízie* Josefa Sudbracka aj *obrazné videnie* Evelyn Underhill stávajú v *Poetike nevyjadriteľného* rôznymi kamienkami tej istej mozaiky: na malom priestore každý z nich zo svojho uhla pohľadu poodhaľuje podstatu „výmeny srdc“, „zranenia srdca“ či mystickej skúsenosti stigmatizácie a „mystickej svadby“ (30 – 31). Všetky tieto obrazy majú analogický charakter, preto je logické, že autorky ich nedekodovali doslovne či priamočiaro. Naopak, zasadili ich do „symbolicko-konotatívnej paradigmy kresťanstva“ (31).

Podstatná časť monografie, konkrétne podkapitola *Na hranici nevyšloviteľného diania*, sa usiluje pomenovať nepomenovateľné, resp. „ono neviem čo“, „čoho identitu autor nedokáže označiť menom“ (39). Snaha

o interpretáciu myšlienok, citov, cesty duše, o ktorých sám mystik tvrdí, že je nemožné ich vyjadriť spôsobom, akým sa v skutočnosti stali (39), navodzuje určitú mieru skepsy. Úsilie ozrejmiť transcendentnú skúsenosť ľudskými prostriedkami zase v sebe nesie riziko nepochopenia, či dokonca zosmiešnenia sa, ale nepodstúpiť ho by znamenalo dobrovoľne zotrvať v známom, ohraničenom a vyčerpateľnom svete vlastného bytia/ odbornej disciplíny.

Býva zvyčajným postupom, že zvolený názov knihy by mal ešte pred jej prečítaním odkazovať na obsahové ťažisko. V prípade tejto publikácie sa však názov knihy jasne ozrejmi až po jej prečítaní a ešte viac po jej premyslení. Vydať sa na hranicu zmyslami vnímateľného, rozumom nepochopiteľného, nečakaného až absurdného môže zvädzať k snahe chcieť pochopiť aspoň čo-to z bohatstva mystických zážitkov a intelektuálne z toho ťažiť. No konceptuálne ťažisko *Poetiky nevyjadriteľného* je inde. Konkrétne interpretácia mystických zážitkov berie na seba úlohu bodového reflektora – nasmerúva ľudskú túžbu po niečom „vyššom“ na tie sféry, ktoré sa nám vymykajú, a práve preto nás priťahujú k „magnetu vesmíru“ (65). V zhode s mystikou v jej najhlbšej podstate autorky nevysvetľujú všetky možné kontextové súvislosti a významové spojenia, len robia „hmatateľnou“ odvekú líniu nedosiahnuteľného. Ako kardinálne sa v tomto pohybe javí tušenie nevyčerpateľnosti, ktoré je vlastne synonymom božstva ako takého. Literárny jazyk má silu naň poukázať.

JÁN KNAPÍK

Katolícka univerzita v Ružomberku, Slovenská republika

JURAJ DVORSKÝ: *Od naratívnej gramatiky k interdisciplinarite naratívu*

Ružomberok: Verbum, 2017. 192 s. ISBN 978-80-561-0428-6

Monografická práca predstavuje isté, povedzme, predbežné zavŕšenie dlhodobých systematických naratologických skúmaní Juraja Dvorského. Autor sa v nej zároveň spovedá zo skúseností s prácou s nástrojmi

naratológie, do veľkej miery zovšeobecňuje teoretické a metodologické aspekty naratologických štúdií a – čo je hádam najzávažnejšie – kriticky prehodnocuje poznávacie možnosti naratológie v kontexte jej histo-

rického vývinu. Robí to v súvislostiach špecifických otázok literárnej vedy, ale súčasne odkazuje aj na oblasti, kde naratológia opúšťa svoj pôvodný literárnovedný kontext. Reaguje tým na problematiku odklonu naratológie od výskumov výlučne prozaických textov a na jej následné uplatnenie vo výskume iných druhov, iných médií, ale aj iných disciplín (zjavne podľa predlohy Verry a Ansgara Nünningovcov a ich príručky *Erzähltheorie transgenerisch, intermedial, interdisziplinär*, 2002). Na takto rozčlenennej ploche sa sústreďuje na jednotlivé kľúčové pojmy naratológie a konštruje pomerne ucelený obraz o jej vývine, pričom zohľadňuje rôzne tradície, hlavne však anglosaskú, francúzsku, nemeckú a slovenskú. Autor nenásilne a presvedčivo predkladá čitateľskej verejnosti celé teoretické a koncepcné inštrumentárium jednotlivých odnoží naratológie a jej spríbuznených odborov, neodhliada ale ani od nevyjasnených otázok a častých protirečení. Tieto otvorené a aktuálne stále diskutované problémy však lektúru nezaťažujú, skôr ju oživujú, podávajú autentické svedectvo o konštruktívnej realite disciplíny. Samozrejme, prieniky naratológie a príbuzných disciplín ako kognitívna psychológia alebo antropológia sa dajú uchopiť iba okrajovo a iba za cenu vysokého stupňa generalizácie a redukcie. To, že to autor aj skutočne robí, neznižuje hodnotu príslušných kapitol, naopak, takýto postup sa dobre hodí do celkovo dôsledne premyslenej a vyzretej koncepcie monografie.

Už len fakt, že naratológia vo svojich rôznych podobách vyprodukovala celý arzenál pojmov, je dôvodom na hlbšie zamyslenie sa nad tým, o čom vlastne hovoríme, keď sa zmieňujeme o rozprávaní, sujete, fabule, príbehu, dejí, udalosti, rozprávačovi, postavách a pod. Autor je v tomto smere disciplinovaný a precízny, každý pojem sa snaží zachytiť v jeho odbornom kontexte, prípadné typológie vysvetľuje s patričnou dávkou nadhľadu a znalosti klasifikačných kritérií, ktoré opäť zasadzuje do príslušných modelov, resp. metateórií. V prípade, kde hrozí, že by sa explanácie mohli stratiť pod zápla-

vou odkazov a citátov, vyberá to, čo v danom diskurze rezonovalo najväčšmi. Môžeme konštatovať, že čitateľská verejnosť je tak konfrontovaná s kanonizovanými prácami, so zvučnými menami naratológov, hlavne štrukturalistov.

Na predloženej monografii je sympatická aj skutočnosť, že J. Dvorský iba neprerazpráva to, čo už tak alebo onak nutne nájdeme v citovaných prácach, ale ponúka nám aj početné ukážky skúmaných fenoménov na literárnom materiáli. Okrem pojmov postava a rozprávač je v monografii veľmi kvalitne rozpracovaný fenomén perspektívy, čo treba vyzdvihnúť už len preto, že tento pojem je v súčasnom naratologickom diskurze stále kontroverzný a stav absentujúceho konsenzu akútny. Autor hneď v úvode upozorňuje na celú paletu konkurujúcich si pojmov konceptualizujúcich fenomén perspektívy a možnú príčinu vidí v tom, že sa pojem perspektíva používa v rôznych disciplínach (optika, geometria, matematika a pod.). Samostatnú kapitolu venuje pojmu fokalizácia, ktorý sa niekedy používa ako synonymum perspektívy, a uvažuje o ich vzájomnom vzťahu, resp. o ich „koexistencii ako dvoch rozličných pojmov“ (69).

Rovnako omniprezentná v naratologickom diskurze je aj problematika času na rozdiel od relatívne poddimenzovaného fenoménu priestoru. Autor monografie odkazuje na všeobecne známú diferenciaciu času rozprávania a času príbehu. Pridanou hodnotou kapitoly pojednávajúcej o čase je skutočnosť, že ide po stopách jednotlivých pojmov. Cituje okrem iného Günthera Müllera, ktorý ako prvý rozlišuje *Erzählzeit* (čas rozprávania) a *erzählte Zeit* (čas príbehu). Dvorský s odvolaním sa na nemeckého literárneho vedca vysvetľuje čas rozprávania ako „čas, ktorý potrebuje rozprávač na vyrozprávanie vlastného príbehu“, pričom „[j]eho miera je obvykle určená počtom strán“ (76). Ako sa ukazuje, táto kategória nie je ani tak kategóriou času ako skôr vecou priestoru a ani jej pojmové určenie, t. j. že ide o čas, ktorý potrebuje rozprávač na vyrozprávanie svojho príbehu, nebude presné, nakoľko vzápätí sa dozvedáme, že ide skôr o rozsah

textu a počet strán – a môžeme logicky dodať „ktoré čitateľ za istý čas dokáže prečítať“. Ide teda o relatívny čas (v zmysle „strán za hodinu“), ktorý ale v žiadnom prípade nie je viazaný na kategóriu rozprávača, ako to definuje Müller. Asi aj preto Gérard Genette v tomto prípade hovorí o pseudočasovosti (pozri *Die Erzählung*, 1998, 213). Otázka preto znie, aký má vôbec význam usúvzťažnenie týchto dvoch kategórií v prípade tlačných prozaických textov? Túto otázku uspokojivo nezodpovedal ani Eberhard Lämmert, keď uviedol koncepty *Zeitdehnung* a *Zeitraffung*. Dvorský odkazuje na variabilné vzťahy medzi kategóriami času rozprávania a času príbehu, odvoláva sa aj na Genetta, nevyjadruje sa však k hlbšiemu zmyslu uvažovania o vzťahu týchto kategórií, resp. o relevantnosti kategórie času rozprávania. Viac priestoru potom venuje diachrónej naratológii (Monika Fludernik).

Na rozdiel od výskumu časovej štruktúry narácie sa výskumu priestorových štruktúr v naratológii celkovo venuje iba relatívne malá pozornosť napriek diagnostikovanému obratu k priestoru (*spatial turn*). Aj keď autor považuje stav predmetného bádania za rudimentárny, podarilo sa mu naskicovať celkom slušný a diferencovaný obraz o ňom. V podstate tu postupuje od predstavovania čiastkových výskumov a generalizuje za pomoci univerzálne akceptovaných prác Karin Dennerlein alebo Ansgara Nünninga. Zaujímavé sú aj postrehy o referencialite priestoru textu a geopriestoru (literárna geografia). Samozrejme ide iba o načrtnutie problematiky.

Veľký intelektuálny priestor venuje Dvorský presahom naratológie do oblastí bádania mimo literárnej vedy. Tieto presahy sú zmysluplné vždy vtedy, ak sú systémové. Mohlo by sa hovoriť aj o systémových transformáciách, pri ktorých sa však objavujú problémy. Tie autor monografie exemplárne pertraktuje na príklade naratológie drámy, presnejšie na ploche vzťahu narativity a performativity či na fenoméne narativity v lyrike.

K spomínaným presahom naratológie patrí aj intermedialný výskum rozprávania. Dvorský predkladá intermedialnú teóriu

rozprávania na pozadí rozboru pojmu intermediality, resp. konkurencie pojmov intertextualita a intermedialita. Kriticky odkazuje na mnohé iritujúce paušálne prístupy, ale neúnavne vyzdvihuje aj zmysel a objavnosť intermedialných výskumov narácie, napríklad v prípade piktorialného rozprávania v maliarstve.

Záverečnú časť knihy (a nünningovskej triády) tvorí kapitola o interdisciplinárnom výskume rozprávania. Aj tu autor začína prezieravo a s pojmom interdisciplinarita pracuje výsostne koncepčne. A keďže ide o problematiku, ktorá plní celé regály odbornej literatúry, výskum rozprávania približuje v historiografickom diskurze, konkrétne školy Annales. Na príklade vedeckej práce *The Return of Martin Guerre* (Návrat Martina Guerra, 1983) odкрýva metódy jej autorky americkej historičky Natalie Zemon Davis a otvára priestor aj pre rekapituláciu kritických námietok voči predmetným postupom (napr. nemeckého historika Michaela Maurera). Dospieva k názoru, že kategória spoľahlivého rozprávača sa v prípade historiografického rozprávania nedá zmysluplne uplatniť a namiesto spoľahlivosti či nespoľahlivosti sa prikláňa ku kategórii pravdivosti/nepravdivosti na pozadí konceptu overiteľnosti/neoveriteľnosti. Monografia spĺňa najvyššie nároky, ktoré sa kladú na odbornú literatúru príručkového charakteru.

ROMAN MIKULÁŠ

Ústav svetovej literatúry SAV, Slovenská republika